

6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: Академія, 2006. – 752 с.
7. Мацько В. Українська еміграційна проза ХХ століття: монографія / Віталій Мацько. – Хмельницький: ПП Дереза І. Ж., 2009. – 388 с.
8. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко; упор. В. Агеєва, Б. Кравченко. – Вид. 2-е. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2009. – 679 с.
9. Плетенчук Н. Філософія екзистенціалізму в романі “Чого не гоїть огонь” Уласа Самчука / Н. Плетенчук // Українознавчі студії. – 2007-2008. – № 8-9. – С. 413-423.
10. Романов С. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років: монографія / Сергій Романов. – Луцьк: Ред.-вид. від. ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – 267 с.
11. Руснак І. “Я був повний Україною...”: художня історіософія Уласа Самчука: монографія / Ірина Руснак. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
12. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманизм / Сартр Ж.-П // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319-344.
13. Сморгж Л. Естетика: навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 334 с.
14. Філософія: підручник / за заг. ред. Горлача М. І., Кременя В. Г., Рибалка В. К. – Харків: Консул, 2000. – 672 с.

УДК 821.161.2-3.09-055.2

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОСТАТІ ОЛЕНИ СТЕТКЕВИЧ (ВИГОВСЬКОЇ) В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Яценко О. О., здобувач

Запорізький національний університет

У статті в порівняльному аспекті проаналізовано художню інтерпретацію постаті дружини гетьмана І. Виговського, з'ясовано відповідність історичній правді художнього образу Олени Стеткевич, її стосунків із чоловіком, зображених у творах І. Нечуя-Левицького та Б. Лепкого, простежується вплив дружини І. Виговського на державні справи, її взаємини з козацькою старшиною порівняно з попередніми гетьманшами: Геленою Чаплинською, Ганною Золотаренко.

Ключові слова: художній домисел, історична правда, образ, портрет, характер, символ, гендер, фемінний, маскулінний.

Яценко Е. А. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИЧНОСТИ ЕЛЕНА СТЕТКЕВИЧ (ВЫГОВСКОЙ) В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье в сравнительном аспекте проанализирована литературно-художественная интерпретация личности жены гетмана И. Выговского, выяснено соответствие исторической правде художественного образа Елены Стеткевич, ее отношений с мужем, изображенных в произведениях И. Нечуй-Левицького и Б. Лепкого, прослеживается влияние жены И. Выговского на государственные дела, ее взаимоотношения с казацкой старшиной по сравнению с предыдущими гетманшами: Геленой Чаплинской, Анной Золотаренко.

Ключевые слова: художественный домисел, историческая правда, образ, портрет, характер, символ, гендер, феминный, маскулинный.

Yacenko O. O. THE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE OLENA STETKEVYCH (VYGOVSKA) FIGURE IN THE UKRAINIAN LITERATURE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article literary-artistic interpretation of the hetman I. Vygovskiy wife's figure is analysed in a comparative aspect, it is found out if the artistic image of Olena Stetkevych is historically true as well, as her relationships with husband, represented in works by I. Nechuy-Levyckiy and B. Lepkiy, her influence on state affairs and the relationship between the wife of I. Vygovskiy and the cossack petty officer are traced in comparison with previous hetman's wives: Helena Chaplinska, Hanna Zolotarenko.

Key words: artistic conjecture, historical true, portrait, image, character, symbol, gender, feminine, masculine.

Кожному, хто цікавився історією України, відоме ім'я Івана Виговського – одного з керівників Національно-визвольної війни 1648-1658 рр., найближчого помічника Богдана Хмельницького в розбудові Української держави, переможця битви під Конотопом. Йому судилось стати гетьманом у надзвичайно складний період, та все ж І. Виговський намагався за будь-яку ціну зберегти незалежність України, на яку почав зазіхати царський уряд, проте, не змігши об'єднати різні верстви українського суспільства, він втратив владу. Історики, аналізуючи прорахунки гетьмана в політичній діяльності, часом забувають про вагомий фактор, який позбавив І. Виговського підтримки значної частини козацької старшини, відвернув від нього козаків і селян, – дружину-шляхтянку. Підтвердження цієї думки знаходимо і в романі Б. Лепкого “Крутіж”: “Запорожці ворогували з Виговським, бо він із панів, із шляхти, та ще княгиню за жінку собі взяв” [1, с. 335].

Постать Олени Стеткевич мало досліджена істориками й літературознавцями. У численних працях про гетьманування І. Виговського науковцями В. Грабовецьким, Б. Грінченком, М. Грушевським, М. Костомаровим, Л. Мельником, Ю. Мициком, Т. Яковлевою про особисте життя Івана Остаповича або взагалі не згадується, або ж побіжно наводиться сам факт одруження й генеалогія роду дружини. У працях О. Апанович, О. Лугового, В. Мороза, І. Стрижевської, І. Сюдюкова знаходимо цікаві відомості про постать Стеткевичівни, які часом суперечать одне одному, а значить, частина з них не відповідає історичній дійсності. Літературознавці В. Дяченко, О. Мануйкін, Р. Міщук, О. Пода, аналізуючи художні твори про І. Виговського, переважно зосереджували свою увагу на постаті гетьмана, відтворенні історичної доби, не приділяючи належної уваги образу Олени Богданівни. Таким чином, постать Олени Стеткевич потребує ґрунтовного дослідження істориками та літературознавцями. Окрім того, у зв'язку з розвитком феміністичних студій в Україні, актуальність літературознавчих праць з цієї теми зумовлена також використанням гендерного підходу.

Поняття гендер означає “сукупність соціальних та культурних норм, встановлених суспільством для виконання особами в залежності від їх біологічної статі” [2, с. 57]. Гендерна критика суттєво розширила межі інтелектуального, філософського пошуку, а ще, як зазначала Н. Санакоєва, “використання гендерного підходу в гуманітарному пізнанні надає широкі можливості для переосмислення культури” [3, с. 187]. На думку С. Павличко, саме “для доби модернізму особливо притаманною була інверсія гендерних ролей, руйнування звичних стереотипів чоловічої й жіночої поведінки” [4, с. 69]. Розглядаючи жіночі характери в літературній спадщині Б. Лепкого й І. Нечуя-Левицького з цієї позиції, доречно говорити про риси модернізму в їхньому творчому доробку.

Застосовуючи гендерні підходи, сучасні літературознавці змогли дати нові інтерпретації творів класиків української літератури.

Як предмет вивчення в гендерній психології розглядаються поняття фемінність, маскуліність, які в праці Т. Говоруна та О. Кікінеджи тлумачаться таким чином: *фемінність* – сукупність фізичних, психологічних і поведінкових властивостей, яких очікують від жінки в певному соціумі: пасивності, залежності, підлеглості, слабкості, емоційності, ніжності, тендітності тощо. *Маскуліність* – система властивостей особистості, які традиційно вважаються чоловічими; передбачає відповідність власній статевій приналежності, прийняття гендерних стереотипів, дотримання чоловічих норм, вироблення типових для чоловічої статі форм поведінки, способів самореалізації [див. 5].

Особлива увага при розгляді прозового твору з позицій гендерного підходу приділяється специфіці зображення жіночих образів, відтворення зв'язків жіночого та чоловічого світу, зіставленню маскуліних та фемінних світоглядних засад.

Сучасники говорять про І. Виговського, як про людину стриману в ставленні до жіноцтва. Складається враження, що він, на відміну від інших гетьманів і відомих персоналій сер. XVII ст., усе своє життя зберігав подружню вірність. Така повага до дружин заслуговує пошани й викликає захоплення, але не лише гетьманом, а й тими жінками, які були поруч. Адже вони змогли дати йому все, що він шукав у шлюбі, напевно через це І. Виговський і забув про всіх інших жінок. Ким же були кохані гетьмана?

Відомо, що приблизно в першій половині 30-х рр. XVII ст. І. Виговський узяв свій перший шлюб з Яблонською, представницею дрібного українського шляхетського роду Київщини. За даними Ю. Мицика, у цьому шлюбі народилися сини Іван, Василь, Юрій, Ілля, Костянтин, Станіслав та дочка Мар'яна [6, с. 15]. Якою була перша дружина Івана Остаповича, якими були стосунки в сім'ї, що сталося з синами – невідомо. Можливо, саме через брак інформації письменники ігнорують факт першого шлюбу майбутнього гетьмана. У романі “Гетьман Іван Виговський” І. Нечуй-Левицький, зображуючи 40-літнього І. Виговського, говорить його устами: “Я й досі не жонатий, все ходив у походи з гетьманом і мені не було часу навіть подумати про оженіння. А може й тим я й досі не жонатий. Що якось не траплялось...” [7, с. 84].

Коли І. Виговський овдовів, пішли чутки, що він став ченцем, але насправді він не полишав посаду генерального писаря й залишався світською людиною. Дослідник Ю. Мицик вказує, що 1656 року він узяв другий шлюб з Оленою Стеткевич, дочкою українсько-білоруського шляхтича, мстиславського підкоморія, мінського воєводи Богдана Стеткевича та княгині Олени Соломирецької [6, с. 17].

Змальовуючи першу зустріч Олени з Іваном Остаповичем, І. Нечуй-Левицький писав, що вона “була молода, височенька, поставна, повновиди й біла на виду, як лелія... Чималі темно-карі очі та рівні густі брови дуже виразно малювались, обведені навкруги білим вбранням” [7, с. 73]. Письменником при портретній характеристиці образу Стеткевичівни досить часто використовується епітет “біла” й метафоричне порівняння з лілією: “лице її було біле, як біла лелія” [7, с. 73], “була схожа на білу квітку” [7, с. 73], “закутана білою хусткою” [7, с. 73], “убрана в кунтуш, облямований білим горностаєм” [7, с. 73], “її повний, делікатний вид неначе був обведений білими рамками з білого пуху та срібла” [10, с. 73], “вона біла, неначе ранній білий ряс під снігом” [7, с. 73], “лілейно-біле личко дівчини” [7, с. 73], “лілейно-біла панна” [7, с. 74], “гарна білява панна” [7, с. 80], “білява, як біла квітка” [7, с. 81], “біле личко її було неначе висічене з мармуру” [7, с. 85]. Для українців білий колір – споконвіку священний. Про це свідчить ім'я древнього Білобога, колір хат-білянок, вбрання, рушників, ритуальних предметів. У свідомості українців “біле” пов'язувалося з божественним, духовним, чистим, красою. Дослідник Г. Потапенко вказував, що білий колір є символом світла, сонця, життя, вічності, святості, божества, радості, святковості, добра, краси [8]. В іудаїзмі білий колір означає високе й чисте ество, у буддизмі – уособлює святість, самосвідомість, чистоту й невинність, кабала вважає білий колір вершиною радості й очищення. Аура білого кольору говорить про повну гармонію душі, у ній поєднуються всі кольори веселки, тому це є найвищим досягненням. Окрім того, біла барва є атрибутом цнотливості, молодості, а в західній традиції – шлюбу, адже наречена одягається в біле. Цей звичай походить ще з Давньої Греції, де храм, який був присвячений богині Афіні було зроблено з білого мармуру. Відтоді білий колір асоціюють з невинністю. Єврейські дівчата під час свята збору врожаю танцюють під місяцем у білих сукнях, а юнаки в цей час обирають собі наречених за їхню грацію, смак, розум. Вважається, що дівчина, одягнена в біле, недоступна для сексуальних фантазій, вона наче муза, взірць жіночності.

Нагромаджуючи значну кількість епітетів з вказівкою на білий колір при описі зовнішності Олени Стеткевич, автор очевидно акцентує увагу не лише на її вроді, але й на її моральних якостях, чистоті, непорочності, цнотливості. Вказівкою на це є також обставина зустрічі: дівчина підійшла за благословенням до владики, коли І. Виговський побачив її, отже, вона була набожною, вихованою згідно з канонами християнської моралі. Також білий колір вказує на трепетне ставлення генерального писаря до дівчини, відчувається не лише його захоплення нею, але й повага, навіть благоговіння, адже він дивиться на неї, як на ікону.

Влучним є порівняння Олени з білою лілією: у легендах ця квітка – символ дівочих чарів, чистоти, цноти, незайманої краси. У християнстві лілія – це символ Діви Марії: пряме стебло квітки уособлює божественний розум, опущені пелюстки – скромність, аромат – божественність, білий колір – чистоту. Лілія є символом святих дів, підкреслюючи їхню невинність, чистоту і праведність. Греки й римляни, вбачаючи в цій квітці символ непорочності, увінчували молодих вінками з лілій. Окрім того, у Біблії лілія – емблема краси таємного нареченого й нареченої в глибокому взаємному коханні. Дарувати білу лілію чи порівнювати кохану з цією квіткою дослівно означає: “Це божественно – бути поруч з тобою!”

“Я зачарований твоєю вродою!”. А панна Стеткевич, дійсно, наче зачарувала генерального писаря і своєю красою, і невинністю, для нього її образ став священним: “моє серце якось раптово прокинулось тут... в срібному тумані інею, де майнув її легкий м’який лелійний вид” [7, с. 74], “це моя доля стріла мене сьогодні... і вразила моє серце” [7, с. 75]. Також В. Куйбіда вказує, що лілія є ознакою витонченого смаку, розкоші, вишуканості, багатства. З цієї позиції вбачаємо натяк автора на соціальний стан дівчини, адже вона була знатного роду [8].

Врода юної дівчини підкреслюється ще й порівнянням із трояндою: “повні рум’яні уста червоніли на морозі, як листочки троянди” [7, с. 73]. За словами В. Куйбіди, в українській традиції червона троянда означає бажання, пристрась, красу, довершеність і витонченість. У світовій культурі троянда також є символом небесного блаженства [8].

Захоплений погляд І. Виговського порівнює юну панну не лише з ніжними квітами, а й з пташкою: “вона мила, як та біла голубка” [7, с. 73]. Відомо, що в християнстві голуб – символ Святого Духа, а у фольклорі й літературі, як свідчить О. Потапенко, – символ щирої любові, злагоди, ніжності. За творчим задумом І. Нечуя-Левицького генеральний писар закохався з першого погляду і всі наведені порівняння є підтвердженням його почуттів, ставлення до дівчини не як до тимчасового захоплення, а як до своєї обраниці, своєї долі.

Передаючи враження, яке Олена справила на І. Виговського, автор вдається до казкових описів, напівмарень: “Йому здавалося, ніби серед саду несподівано з’явилась якась русалка з прозорим білим делікатним личком, ніби облитим світлом повного місяця. І той старий садок став для його веселим, поетичним, фантастичним” [7, с. 74]. За дослідженнями Л. Довбні, русалка є символом спокуси, небезпеки, яка чатує на людину у воді. Зачарований вродою дівчини, Іван Виговський втрачає контроль над собою, своїми емоціями, очевидно, для нього, стриманого й виваженого політика, цей стан є нетиповим, і, якоюсь мірою, він лякається своїх почуттів і влади над собою цієї юної панни. Русалка є також символом душевної печалі і туги за земним життям. У творі І. Виговському 40 років, а він ще не пізнав сімейного щастя: “Серце моє й досі спало, неначе було пригноблене походами, битвами та канцелярською роботою, та палкими вередливими вихватками гетьмана Богдана” [7, с. 74]; “Перший раз на своєму віку він почував свою самотність, почував нудьгу. Перший раз на віку найшов на його душу якийсь смуток, якийсь жаль, невідомий до того часу серед походів та битв, серед бурливого козацького життя” [7, с. 93]; “Битви й битви, битви плили за битвами, як дні за днями! А моє серце не зазнало волі, не зазнало щастя” [7, с. 94]. У цих словах відчувається туга і печаль, адже й найуспішніші державні діячі прагнуть любові, родинного затишку.

Цікавою є ще одна художня деталь в описі Олени Стеткевич. Автор наділяє головну героїню портретною схожістю з Іваном Виговським: “Ті очі, ті брови так були схожі на його темно-карі очі та темно-русі густі брови, неначе перед ним стояла його сестра або його близька родичка” [7, с. 73]. Власне саме цим дівчина і привернула увагу генерального писаря: “Який дивний випадок! Бачу неначе в дзеркалі свої власні очі, свої брови! Неначе мене й цю молоду панну одна мати породила” [7, с. 73]. На жаль, за відсутності портрету Олени Стеткевич, ми не можемо впевнено говорити чи це є домисел автора, чи реальний факт. У сучасній західній психології утвердилась досить поширена думка: більшість людей шукає партнера подібного собі, із подібними рисами зовнішності, особистими якостями. Це явище отримало назву гомогамності. Психологи Е. Бергесен і П. Уоллін стверджують, що привабливість партнера залежить від того, наскільки він схожий (або не схожий) на того, хто вибирає, так вони відстоюють думку, що принцип гомогамності широко розповсюджений у природі. У багатьох видів тварин, як і в людини, при формуванні шлюбних пар спостерігається вибір собі подібних [9]. У творі І. Нечуя-Левицького знаходимо цьому підтвердження: підкорений вродою дівчини, І. Виговський називає саме її очі та брови (схожі на його власні) причиною неочікуваного кохання: “...причарувала мене одразу своїми карими очима та високими бровами” [7, с. 98]. Отож, можемо припустити, що автор був тонким психологом, адже зображуючи у своєму творі формування стосунків шлюбної пари, він користується не лише художніми засобами, але й психологічними принципами.

Закохавшись, головний герой певний час не наважується відкрити свої почуття. Він придивляється до дівчини, розпитує про неї – і з кожним днем для нього вона стає бажанішою і недосяжною. І. Виговський не знає, чи любий він Олені Стеткевич, як поставиться вона до його почуттів, у цей час у творі з’являються порівняння дівчини зі снігом: “біла, як сьогоднішній

свіжий сніг”, “снігова Олена” [7, с. 81], який з одного боку є символом чистоти і непорочності, а з іншого – холоду й байдужості.

Вірогідно, що в дійсності панна Стеткевич залишилась байдужою до залицянь Івана Виговського. Відомо, щоб завоювати руку і серце юної красуні, генеральному писареві довелось проявити наполегливість і докласти неабияких зусиль. А причина в тому, що рід Стеткевичів та Соломирецьких був значнішим за рід Виговських, до того ж українські повстанці були злочинцями на думку вірнопідданих Речі Посполитої. Через це батько Олени не хотів віддавати свою дочку за генерального писаря Війська Запорізького. За даними Ю. Мицика, І. Виговський зважився на несподіваний вчинок: його слуги викрали Олену і привезли її з почестями до Києва. Генеральний писар запропонував їй руку й серце, щедро обдарував і пообіцяв у разі її відмови вийти за нього заміж повернути до батьків. Погодитися на пропозицію І. Виговського вмовляв Олену й київський митрополит Сильвестр Косов. Та все ж Олена згодилася на шлюб і невдовзі конфлікт з її батьками було залагоджено [6, с. 17].

Сам факт вмовляння свідчить про те, що викрали панну Стеткевич без попередньої згоди з її боку, що вона ще якийсь час вагалась й, очевидно, ще не була закоханою в Івана Виговського, або ж не бажала весілля без батьківського благословення. Однак І. Нечуй-Левицький вдається до прийому художнього домислу й інакше моделює цю ситуацію. Його героїня закохується в писаря з першого погляду: “Він одразу вразив молоду Олесю” [7, с. 83]; “полюбила вас одразу, як побачила вперше” [7, с. 98] і з нетерпінням чекає освідчення І. Виговського, ніяковіючи в його присутності: “Олеся глянула на його, зиркнула йому в вічі і почервоніла, як маківка” [7, с. 83]; “Олеся почервоніла, як калина” [7, с. 84]; “Олеся засоромилась і очі спустила додолу” [7, с. 98].

Якщо до цього моменту художній образ Олени Стеткевич цілком відповідав традиційним уявленням про розподіл гендерних ролей: вродлива, добре вихована дівчина смиренно чекає свого судженого, соромиться вияву власних почуттів, червоніє в присутності коханого, то далі вона руйнує усталені стереотипи поведінки дівчини на виданні. Переконавшись, що І. Виговський до неї не байдужий, очевидно, зрозумівши, що має над ним владу, вона стає сміливішою, не втрачаючи при цьому гідності: “спитала Олеся так поважно, неначе вона була тітка Павловська. Ні один кружок її білого лица не ворухнувся, неначе її біле личко було висічене з мармуру” [7, с. 85]; “Олеся випила один кухлик меду і більше не схотіла. Олеся стала сміливіша, розговорилась з Іваном Остаповичем, але все одно була поважна і навіть гордовита. Говорила вона мало, одповідала коротенько. Вона не забувала про свій сенаторський та князівський рід, неначе повсякдень носила на своєму чолі одлиск слави поважних сенаторів та князів” [7, с. 86]. Ініціативність незаміжньої дівчини в розмові з чоловіком є атиповою, неприйнятною для суспільної традиції, де за гендерним розподілом ролей прерогатива в спілкуванні надається чоловікові, більше того, жінкам доречніше мовчати в присутності чоловіків. Феномен жіночого мовчання першочергово притаманний східним народам. У єврейській культурі – феномен абсолютного мовчання вдів (у давньоєврейській мові слово “вдова” етимологічно пов’язане з “німий”). Екзистенційний сенс мовчання знаходимо в структурі східнослов’янського обряду весілля (абсолютне мовчання нареченої в українському та білоруському варіантах весільного ритуалу). Мовлення – це контакт, зв’язок між тими, хто спілкується, а наречена знаходиться поза системою визначених соціальних ролей: вона ще не зовсім жінка, але вже не належить до дівочої громади. Тому, на думку Л. Ставицької, мовчання в ритуалі – знак “межовості”, “недоінтегрованості” в нову сім’ю [10, с. 30]. У східній культурі поширеним є звичай, який забороняє жінкам разом із чоловіками споживати їжу, за слов’янською традицією ознакою вихованості є поведінка, коли дівчата і жінки в присутності чоловіків їдять мало, “як пташки”. А у творі “Гетьман Іван Виговський” знаходимо: “І тітка, й Катерина, й Олеся не цурались хліба-солі і їли не згірше й не менше, як і чоловіки, без церемонії” [7, с. 89]. За відомим висловом, справжньому джигітові легше уявити себе в труні, ніж за одним столом із жінкою. У цьому разі трапезний стіл сприймається не лише як місце поїдання їжі, але і як місце спілкування, тобто жінка заперечується як офіційний співрозмовник [10, с. 30]. Нестандартна поведінка героїні за столом та у спілкуванні є ознакою її особливості, цим автор наче вирізняє її серед інших, акцентує на її унікальності. Окрім того, у цьому простежується розвиток її взаємин з І. Виговським: вона перестає його соромитись, стає сміливою, отже, сприймає його не як чужинця, а як близьку, рідну людину, перед якою можна не грати роль згідно з традиційними моделями етикету.

Діаметрально протилежною і не менш важливою для характеристики героїні є ситуація, коли Юрій Хмельницький як переможець повертається в гетьманський палац. Усвідомлюючи поразку чоловіка, своє становище бранки, Олена Стеткевич проявляє чоловічу стійкість і силу волі, демонструючи повний контроль емоцій і незламну гідність. При зустрічі з Оленою, всупереч погрозам і залякуванням, Юрій наштовхується на стіну мовчання і байдужості: “Гетьманша мовчала... не підвела очей, не глянула на Юрія” [7, с. 315]. Жіноче мовчання є специфічною, іноді надзвичайно промовистою рисою невербальної комунікації. Мовчання як семіотичний феномен невербаліки – це своєрідний заміник смислу висловлювання, який пояснює поведінку, наповнює мовлення новим змістом [11, с. 83]. Л. Ставицька наголошує, що в екзистенційно напруженій, межовій ситуації мовчання є комунікативно значущим [10, с. 30]. Саме така ситуація змальовується у творі. Жіноче мовчання на межі напруження прирівнюється до самотності, відчайдушного бажання знайти однодумців, співрозмовників.

На запрошення до святкового столу з нагоди перемоги Юрія, Олена також відповіла мовчанням: “і словом не обізвалась” [7, с. 316], і відмовою їсти. У такій ситуації – це єдиний протест, який їй доступний, у ньому проявляється її хвилювання за чоловіка, зневага до Юрія, власна гідність і незламність духу.

В образі Олени Стеткевич автор стверджує сильну жіночу особистість, яка бореться за свої права, гідне місце в суспільстві, адже в Іванові Виговському вона бачить майбутнього гетьмана і прагне стати гетьманшею: “Якби я стала гетьманшею, то це мені б припало до серця. Я тоді була б готова і в Чигирині жити. А то бути жінкою генерального писаря війська Запорозького якось ніяково” [7, с. 95]; “Буду я гетьманшею! І гордовита, і честолюбна душа Олесина ніби заграла од радості й щастя. В думках її мріло, як пишне сяєво того ясного дня, гетьманство, слава, повага, блиск високого становища, котрий затінить і князів Любецьких, і князів Соломирецьких” [7, с. 137]; “тішилась мріями про своє майбутнє високе становище гетьманші, першої особи на Україні після гетьмана” [7, с. 141].

Традиційно чоловічими рисами вважалися розум, розсудливість і далекоглядність, якими І. Нечуй-Левицький наділяє свою головну героїню. Визначившись із тим, що вона хоче заміж за І. Виговського, Олена усвідомлює, що її родичі можуть стати на заваді, тому підказує Іванові Остаповичу, як краще до них підступитись. Отримавши заборону на шлюб, вона не зневірюється і продовжує шукати можливості для омріяного союзу, проявляючи незламність характеру й непокору: “чи так, чи інак, а я буду ваша, хоч би уся рідня стала мені на дорозі і ставила мені притичини! Не буду я слухати родичів!” [7, с. 106]. Врешті Олена проявила неабияку сміливість, наважившись втекти разом із І. Виговським наперекір усій родині. Тікаючи від дядька, дівчина передбачає неминуче переслідування, тому радить їхати манівцями. Розум і далекоглядність Олени не залишаються без уваги І. Виговського, він впевнено говорить: “Веди мене, правуй мною” [7, с. 136], у цій покорі виявляється безмежна довіра, відчувається захоплення жіночим розумом. Іван Виговський не належав до тих чоловіків, яким достатньо лише жіночої вроди, він розгледів у дівчині значно більше чеснот: “Вона поважна й розумна, як теперішня Богданова жінка Ганна; вона зуміє добре вдержувати мій дім, може, колись і гетьманський... Вона шляхетського високого роду, вмітиме прийняти й привітати людей. Козаки її поважатимуть; козацька старшина не посміє заводити в моєму домі запорозької сваволі та п'янства, котрого і я сам не люблю. Вона й багатенька, й гарна, гарна, як лелія” [7, с. 93]. Значимим є порівняння Олени Стеткевич з Ганною Золотаренко, останньою дружиною гетьмана Б. Хмельницького: “Розумна, поважна й хазяйновита, вона мала дуже великий вплив на гетьмана Богдана, вивела при його дворі гулянки та п'янство і була доброю господинею в домі. Богдан поважав її й слухав” [7, с. 188]. Розумом цієї жінки захоплювались і козацька старшина, й іноземні послы, вона стала порадицею й підтримкою гетьмана, гідною гетьманшею Української козацької держави. Зауваження подібності Олени до дружини Б. Хмельницького є високою оцінкою і компліментом для панни Стеткевич.

У творі І. Нечуя-Левицького простежується порівняння двох гетьманш, авторська симпатія на боці Ганни Золотаренко, він підкреслює в характеристиці її образу всі ті чесноти, яких, на його думку, бракує Олесі: “я, гетьманша, котрої слухав сам Богдан, котру запрошував він обідати вкупі з чужоземськими посланцями... А колись я дістала од гетьмана право видавати гетьманські універсали монастирям!.. До мене писала листи польська королева, мені кланялись чужоземські посланці...” [7, с. 189]. Згадуючи про вплив Ганни Золотаренко на політичні

справи свого чоловіка, І. Нечуй-Левицький пробуджує інтерес читача до того, яким чином впливатиме на І. Виговського молода дружина. Князь Любецький наставляв племінницю: “ти тепер маєш силу між козацькою старшиною, можеш мати вплив на гетьмана і на козацьку старшину. Не забувай, що ти родом шляхтянка й князівна по матері. Вже там як знаєш, хитро та мудро, по-жіноцьки, встоюй за право шляхти” [7, с. 185]; “Намовляй і настренчуй Виговського” [7, с. 186]. Поляки очікували, що їхнє становище зміниться на краще завдяки впливу Олени Стеткевич на чоловіка, і хоча автор говорить про молоду гетьманшу: “вона почувала в душі, що нездатна по своїй вдачі втручатись в політичні справи і заправляти ними” [7, с. 186], її вплив був відчутним. У істориків різні думки з цього приводу: Й. Ролле у праці “Жінки при Чигиринському дворі” зазначав: “О. Виговська, не дуже долучаючись до політичних справ, залишалась своєрідним символом європейської вишуканості Чигиринського двору” [12, с. 43]; так вважає і О. Апанович: “На відміну від інших жінок чигиринського двору, Олена не втручалася в державні справи” [13]. А ось у роботі О. Лугового “Визначне жіноцтво України” зустрічаємо інші свідчення: “Іван Виговський – під впливом жінки-аристократки – постарався, щоб Козацька Рада обрала його справжнім гетьманом, що на Чигиринській Раді у жовтні 1657 року і сталося” [14, с. 111]; “До заключення Гадяцького договору багато причинилася Олена Виговська” [14, с. 112].

У романі “Гетьман Іван Виговський” акцентується на тому, що Олена стала найближчою соратницею Івана Виговського, до її порад він дослухається: “Ти, гетьмане, не цілуйся тепер з козацькими полковниками: треба знати й свою честь. І я не буду їх тепер цілувати в плечі, бо я тепер їм не рівня. Одразу постав себе як великий князь і гетьман, щоб і вони зучились вважати на тебе як на великого князя!” [7, с. 285]. Про це йдеться і в історичних працях: “Багатьом не подобалась гордовита поведінка гетьманової та її поблажливе ставлення відносно оточуючих – вона не дозволяла жодного панібратства з підлеглими свого чоловіка та дворовими слугами” [7, с. 15].

Саме з Оленою гетьман ділиться потаємними намірами: “Осавул Ковалевський страшний задля мене, – тихо промовив Виговський до жінки. – Він мене зсадить з гетьманства, але не діжде він цього. Пошлю найнятих убійників, горлорізів-татар, нехай його десь застукають та й чики по горлі! – Це наш закатований ворог: він нам накоїть багато лиха, – сказала ще тихіше гетьманша” [7, с. 287]. Ця розмова є підтвердженням довіри у шлюбі Виговських, складається враження, що вони вдвох могли довіритись лише одне одному, це є свідченням того, що Олена Стеткевич стала порадницею для чоловіка і в державних справах.

Порівнюючи Олену з Ганною Хмельницькою, автор зосереджує увагу на тому, що дружина Івана Виговського не прийняла української культури, яка для неї є чужою і незрозумілою, вона цурається українських звичаїв і без поваги ставиться до культурних надбань українського народу, а найголовніше – вона не любила козаків, Чигирин і все козацьке: “Мені отой Чигирин з козацьким табором зовсім не подобається” [7, с. 95]; “Олеся не любила козаків, з неохотою збиралась їхати до Чигирини” [7, с. 145]. Вибираючись до козацької столиці, вона розуміла, хто її оточуватиме і що від неї вимагатимуть, та Олена не збиралась змінювати своїх звичок і вподобань, не планувала відмовлятися від звичної для неї шляхетсько-польської культури, особливо це помітно на прикладі гардеробу молодої гетьманші: “Як не схочу, то мене ніхто нігде не вбере в плахту та червону запаску. Коли я приїду в Чигирин, то приїду з блиском і честю, як природжена шляхтянка, як новосвітська пані, і такою там і зостанусь” [7, с. 143]; “Олеся покликкала кравця Васильківського, котрий вчився кравцювати в Варшаві і вмів шити модні польські убори” [7, с. 187]. Приїзд Олени до Чигирини був організований з пишнотою, не притаманною козацьким звичаям, вже це було свідченням того, що пані Виговська не перейматиме козацьких традицій, а запроваджуватиме власні, на польський лад: “У двір увійшов оркестр, і музики грали голосного марша... тихо котилась блискуча французька карета, а в ній сиділа гетьманша... Молода гетьманша вступила в господу Виговського, ніби яка королева. Козацькій старшині ця пишнота не сподобалась” [7, с. 193]. Цей приїзд вже сам по собі став каменем розбрату між козацькою старшиною і подружжям Виговських, на цьому наголошується і у творі Б. Лепкого: “Виговські гордії, особливо вона. Так голову високо носить, як яка княгиня” [1, с. 262]; “А чи знаєте ви, звідки це пішло, що вона горда? В’їздила до Чигирини вона, як справжня княгиня. Золочена карета, шестерня чудових арабських коней, а найгірше, що на голові мала коштовний діадем, – по бабці своїй, бо, як знаєте, по мамі вона з колишнього княжого роду Соломирецьких. Отож цього нещасливого діадему наша

старшинська жінота ніяк їй простити не хотіла. “Княгиню, не гетьманиху гетьман нам привіз із княжим вінком і в чужинецьких робронах. Навіть кравця француза з собою привела, так буцім козацька наша одіж не гідна її особи”, – так хтось шепнув, і як пішло, як пішло, то вже ні спинити, ні переконати, – горда й горда, та й тільки!” [1, с. 262]; “А Виговський за панами тягне. Бо сам із панів. А його жінка ще з більших. З князів. У короні ходить. Холопів і на очі бачити не хоче” [1, с. 292].

Знаковою ситуацією була зустріч двох гетьманш: “Ганна Хмельницька виступила назустріч гетьманші і подала їй хліб та сіль. Гетьманша взяла хліб і не поцілувала його. – Поцілуй же, гетьманшо, хліб, бо в нас такий звичай, – тихо промовила Хмельницька до Олеси. – От і вибачайте мені, бо я не знала про цей звичай, – тихо обізвалась Олеся, – в шляхтичів нема цього звичаю” [7, с. 193]. Олена так і не поцілувала хліб – і це є символічним моментом, бо все українське так і залишилось для неї чужим через те, що вона не схотіла його пізнати і прийняти. Підтвердженням цього є бажання змінити в палаці все, що відповідає питомо українським уявленням затишного побуту, що створювалось попередніми власниками і є значимим для них і їхніх нащадків: “Тут в Чигирині, в палаці гетьмана Богдана, все дуже по-старосвітському: на стінах, за образами, вишивані рушники, на стелі понамальовані янголи та усякі малюнки, неначе в церкві. Це мені не подобається” [7, с. 198]. У цій ситуації відчувається, що Ганна, будучи гетьманшею Козацької держави, була наче господиня у своїй хаті, а Олена – як зверхня зайда, хоче понижити все незрозуміле, принести в затишну оселю щось чуже. Натомість в істориків знаходимо свідчення: “Олена шанувала українські звичаї” [7, с. 15], важко сказати, як же було насправді, та авторський домисел пояснює подальше ставлення до Олени козацького оточення. У творі відчутною є самотність героїні, її не прийняли і не полюбили, а зазначені ситуації є свідченням того, що й сама Олена не намагалась зробити перший крок, не спробувала зрозуміти і прийняти тих, хто був поруч. Таким чином вона сама побудувала довкола себе стіну, за якою залишилась одинокою.

Після приїзду Олени до Чигирини і обрання І. Виговським гетьманом – відбуваються зміни в зображенні героїні, є підстави говорити про трансформацію її образу, як внутрішню, так і зовнішню: “молода гетьманша в *парчевому золотистому кунтуші*, в намисті з перлів і з брильянтовою діадемою на розкішних *русявих кучерях*” [7, с. 255]; “В гетьманші очі блищали, щоки горіли. Гордовитість і самолюбство, вдоволене по самісіньку шию, так і світилось в її пишних очах, в цілій постаті її повненької фігури” [7, с. 284]; “От тепер я велика княгиня! Заткнула роти усій високодумній рідні! Нехай тепер вони їдуть до мене з поклоном, бо я тепер так високо стою над ними, як *сонце* над землею” [7, с. 284]; “Княжа поставність та поважність знов виглянули в її постаті, в кожному пружку її гордовитого обличчя” [7, с. 285]; “В двері увійшла гетьманша з повагом, горда та пишна. Княжа діадема лисніла й *блищала, аж сипала промінням*. *Золоте* намисто, перли, *золоті* позументи, *золоті* парчеві квітки на шовковому кунтуші сипали од себе сяєво кругом нової великої княгині” [7, с. 287].

Якщо на початку твору перед нами юна, недосвідчена дівчина, яку поетично порівнюють із білою квіткою, яка мріє про кохання і визнання, готова боротися за власне щастя, то під статусом гетьманші перед нами жінка, яку порівнюють із золотою квіткою і сонцем, вона горда, манірна, мовчазна, дає поради чоловікові, які виконуються ним, як накази. В. Куйбіда вказує на те, що золота квітка, із якою порівнюється Олена, у світовій символіці означає досконалість, а червона (в образі якої бачить дружину Іван Виговський) – відображає бажання, пристрасть, красу, довершеність [8]. Цікавим є той факт, що за даними Ю. Мільошина, золотий колір, що з’являється в описі зовнішності Олени, має двояке трактування. З одного боку він символізує сонце, світло, святість, стійкість, знатність, багатство, адже золото ще з давніх часів є ознакою заможності й могутності, а з іншого – символом ідолопоклоніння, зла [8]. У творі простежується ідея заміщення духовних цінностей матеріальними. Закохана пара, яка на початку твору викликає симпатію і співпереживання, не витримує випробування славою і владою, багатством і визнанням, що вони отримали разом з гетьманським титулом, робить їх зверхніми і гордими, отже, золото, як символ отриманої влади, є тим злом, яке трансформує образи подружжя Виговських, зокрема Олени.

На початку оповіді перед нами енергійна, цікава і балакуча дівчина, яка ставши гетьманшею, наче перетворюється на порцелянову статую, вишукану і холодну. Але такою її бачило оточення, а для чоловіка вона залишалась приязною і коханою, джерелом його наснаги.

Змореному державними справами, зневіреному в майбутньому України гетьману, сама згадка про дружину давала надію на успіх усіх політичних задумів: “Тиждень прожив Іван Остапович Виговський, як у раю, і не міг натішитись своєю Олесею. Він неначе помолодшав, повеселішав і одпочив душею” [7, с. 144]; “Олеся ніби стояла перед ним, як жива. Він неначе бачив її тихі очі. І йому здалося, що серед світлиці зацвіла якась пишна квітка серед зеленого листу, *ясно-червона*, пахуча. Він неначе почував пахощі од тієї квітки, що пішли по усій світлиці і сповнили його душу. Йому стало весело на серці. Якись надії на щастя заворушились десь глибоко в душі. Він неначе набирився сили. Одна приємна думка викликала другу і розігнала смуток... Не все пропало! Ще не вмерла козацька мати! І ясний, милий Олесин образ ніби злився до купи з тим сьєвом щастя і надії на ліпшу долю України, на її волю. Виговський повеселішав. Надія додала йому сили, розігнала смуток” [7, с. 153].

У романі “Гетьман Іван Виговський” автор значну увагу зосередив на неприйнятті п’яних бенкетів подружжям Виговських, особливо Оленою, що стало ще однією причиною несхвального ставлення до неї козацької старшини. Автор підкреслює, що хоча І. Виговський був неохочий до чарки, саме під впливом дружини традиція п’яних застіль викорінювалась з гетьманського дому: “Сам гетьман, хоч не любив пити і ніколи не був п’яний, скося поглядав на чарку. Але гетьманша поглядала на його і неначе говорила очима: “І сам не пий другої чарки, і не смій частувати більше гостей!” Гетьман прочитав цю грамоту в очах своєї Олесі, не посмів сам пити і других не посмів частувати” [7, с. 256]; “Молода гетьманша викошкала з гетьманського двору козацьку гульню, випивачку та п’янство. Ця гетьманша і її гетьман чи скупі на вина та на меди, чи не люблять п’яних” [7, с. 262]; “Срібна чарка ходила кругом стола помаленьку, неначе стара баба пленталась. Не літала чарка кругом стола, як було колись за столами Богдана, неначе якась чарівниця заворожила її крила” [7, с. 256]. Цією чарівницею була Олена Стеткевич, така позиція в питанні вживання алкогольних напоїв свідчить про її культуру, моральні якості. Історики таким чином трактують цю ситуацію: “Виговському, людині високоосвіченій, а особливо його жінці противні були часті п’яні бенкети козацької старшини на гетьманському дворі часів Богдана, тож, ставши гетьманшею, Олена Виговська ці бенкети заборонила. Це було зроблено, очевидно, з мотивів підняти престиж гетьманської влади, але зразу поставило значну частину старшин у ворожий Виговським табір, ніби за введення “панських” порядків” [16]. Спробою наблизити Чигиринський двір до європейських резиденцій пояснює викорінення пияцтва Б. Лепкий у творі “Крутіж”, даючи схвальну оцінку намаганням Олени Стеткевич: “У раді наймудріших мужчин могла б ця жінка сидіти. Бачить, як у нас є, і не дурить себе ані інших. Тому-то й на гетьманським дворі перевелися колишні гулящі пири, не лились ні меди, ні вина, а вже про горілку, то і не згадує. “Монастир з гетьманського двору ця княгиня зробила”, – стали нарікати на неї” [1, с. 263]. На перший погляд дивним є той факт, що молоду гетьманшу за це незлюбили, а те, що Ганна Золотаренко так само викорінювала пияцтво, у художніх творах має схвальну оцінку: “Ганна Хмельницька не веліла подавати на столи багато горілки та вина. Вона ще за живоття Богдана вивела при дворі гетьмана гулянку та п’янство” [7, с. 203]. Очевидно, що незлюбивши Олену Стеткевич через її шляхтянство, оточення прискіпувалось до усього, шукаючи привід для критики: “То гетьман їм не до вподоби, то гетьманша, то його вус, то її спідниця. Гетьман не п’є, а гетьманша не лається” [1, с. 335]. Зрозумілим є порівняння Олени у творі І. Нечуя-Левицького ще з однією гетьманшею – Геленою Чаплинською: “про гетьманшу недобра слава йде поміж козаками в Чигирині. Ця нова гетьманша не те, що стара гетьманша, Ганна Хмельницька. Щось вона трохи закарлючилась на другу Богданову жінку Чаплинську” [7, с. 219].

Гелену Чаплинську козаки не любили за її польське походження, жінки – за її вроду, яка зводила чоловіків із розуму. Богдан Хмельницький пристрасно кохав молоду дружину, як і Іван Виговський свою Олесю, що викликало заздрощі в оточуючих, які не зазнали родинного щастя. Гелена Чаплинська зраджувала чоловіка, витрачала гроші з державної казни, за що була повішена на воротах Суботова. Її образ асоціюється з підступною зрадою, тому порівняння з нею Олесі свідчить про те, що гетьманша настільки була незрозумілою для козаків, що від неї також остерігались зради.

При описі Олени Стеткевич, автор акцентує увагу на її мовчанні, яке оточенням сприймалося як вияв гордості: “Гетьманша все мовчала. Горда наша гетьманша! Горда, бо шляхтянка; нехтує нами, козачками” [7, с. 266]. А мовчання є також ознакою самотності, відсутності поруч тих, які б зрозуміли. Мовчання в товаристві прирівнюється до почуття відчуженості,

неприйнятності в спільноту оточуючих: “Неохоча до розмови гетьманша вряди-годи обзивалась до когось словом і більше мовчала” [7, с. 257]; “Гетьманша випила тільки півкухлика меду і сиділа мовчки” [7, с. 265]; “Гетьманша мовчала і не дуже припрошувала гостей їсти й пити” [7, с. 257]. Останнє твердження характеризує Олену як погану господиню, хоча у творі наявні факти, які заперечують цю думку: “Гетьманша своїми руками одрізала шматок плачинди, поклала на срібний полумисок і подала гетьмановому батькові, а другий шматок поклала на тарілочку і поставила перед осавулихою, а потім вже одкрояла невеличкий шматочок для себе” [7, с. 257]. Тут продемонстровано і вияв поваги до старших, і турботу про дорогих гостей. Коли людину погано знаєш, легко сплутати гідність і гордість, достойність і зверхність, якщо у творі І. Нечуя-Левицького утверджується думка, що Олена Виговська була гордою гетьманшею, то Б. Лепкий у повісті “Крутіж” заперечує: “А вона, кажу це вам, не горда, лиш *достойна*. І ріст, і хід, і голос – *достойність* одна. Я від неї дурного слова не чула” [1, с. 262]; “Або хоч Виговську візьмим. Невже ж у цілій нашій Україні була гарніша молодиця? *Гідність і достойність* одна!” [1, с. 221].

Ще однією рисою характеру Олени, яку традиційно зараховують до маскулінних ознак, є сміливість, яка виявляється в здатності захистити себе й оточуючих. Коли дівчині здалось, що на її дім напали холопи, вона рішуче говорить: “Я візьму оцю рушницю та як смальну кулею в лоб одного та другого, хто насмілиться ввірватись в палац” [7, с. 121]; “Я телепну по лобі ворога держалном рушниці або штиркну його в очі шаблею” [7, с. 121]. І це не просто гучні слова, якими Олена заспокоювала перелякану тітку, адже при цьому дівчина “винесла рушницю та шаблю і почала набивати рушницю набоем” [7, с. 121]. У часи козаччини жінки й дівчата були змушені навчитись користуватись зброєю, щоб захищатись від ворогів, Олена не стала винятком: “її батькові Богданові прийшла думка вивчити її їздити верхи на коні і стріляти з рушниці, на кожний випадок в наші неспокійні часи. В нас тепер часом і бабам доводиться оборонятись і од чужих, і од своїх ворогів” [7, с. 124]. Після втечі І. Виговського, залишившись у місті, Олена не ховається в палаці, а діє: “Смілива гетьманша не злякалась Юрія і сама стала обороняти Чигирин” [7, с. 304]; “Її тихі очі блиснули од злості й ненавистності. – Не злякалась я їх! Сама дам порядок! – Тиха на вдачу, спокійна зроду, гетьманша в одну мить стала неначе інша людина” [7, с. 305]; “Гетьманша сама об’їхала окопи, огляділа високі дубові частоколи, поставила козаків коло гармат. В неї десь узявся голос, десь узялась жвавість. Вона літала конем, як запорожець, і голосно давала прикази німцям і козакам” [7, с. 306]. У межовій ситуації “порцелянова пані” стає войовничою амазонкою, здатною захистити себе, дати відсіч ворогові: “Коло неї в ногах стояла рушниця набита набоем. Помста закипіла в її серці, як окріп на великому жару. Вона вхопилась руками за рушницю і була б рада, якби Міховський в той час напав на табір, всадити йому кулю в самісіньке серце” [7, с. 327].

Незмінним протягом усього твору залишилось ставлення Олени до Івана Виговського, вона самовіддано кохала його, дбала про нього і його захист, забуваючи про себе: “Тікай, серце, з міста! – тихо говорила гетьманша Виговському. – В місті небезпечно. Можуть напасти на тебе з-за угла, з якогось закутка, з садка. За мене не бійся! Я сяду на коня і сховаюся в твердині” [7, с. 298]. З перших сторінок твору присутня тривога за долю Івана Остаповича, яка починається з пророчого сну Олесі: “Снилось мені, десь я неначе йду до святої Софії, а ви катаєте на страшному коні. Дивлюсь – то ви були на коні, а то вже під конем. Кінь скажено прихкає, пашисть паром та все топче вас копитами, топче і біжить, а ви все лежите під ним. Я почала кричати на людей, щоб рятували вас. Коли гляну, ви знов на рвучкому коні гарцюєте на майдані, а потім дивлюсь – ви знов під конем” [7, с. 88]. Очевидно, переляк, який Олена відчула в цьому сні, загартував її надалі і змусив бути сміливішою. Однак навіть її сміливість і сильне кохання не змогли врятувати гетьмана, який також без міри кохав свою дружину. Про силу почуттів І. Виговського свідчать його останні слова: “Олесю моя дорога! Сину мій!” [7, с. 325], він не пошкодував зректися гетьманської булави, тільки б Юрій Хмельницький випустив їх з полону і перед смертю думками і серцем був із ними. Дізнавшись про вбивство чоловіка, “Виговська вся отерпла й охолола... Вона впала, як сніп...” [7, с. 325]. У Чигиринському літописі в записах 1664 року навіть вказано, що отримавши звістку про смерть чоловіка, Олена Стеткевич впала мертвою [17]. Однак дослідження свідчать, що вона лише тяжко захворіла. Очікуючи нападу Міховського на замок, змушена була тікати з Бара з маленьким сином, переховуючись у лісах, доки не минула небезпека [13].

У творі при змалюванні цих подій відбувається ще одна трансформація образу героїні.

Її постать, яка на початку ототожнювалась із білою лілеєю, у часи тріумфу – із золотою трояндою, тепер асоціюється з чорною барвою: “Вирнула з *чорної* темряви постать Олесі, вся закутана в сумний *чорний* убір, виглянуло її повне зблідле лице, смутне чоло та заплакані очі. Вона згадувала свої дівочі літа молоді, згадувала, як вони побралися з Виговським, пригадала свої палкі мрії, котрі Виговський справдив неначе якимись чарами, згадувала і його самого... І сльоза за сльозою покотилась з її очей...” [7, с. 327]. Чорний є кольором смерті і трауру, у цій ситуації він знаменує кінець усіх прагнень, безнадію, і хоча в Олесі ще лишається маленький син, а для багатьох жінок дитина є стимулом пережити горе, сенсом здавалося б втраченого життя, Олені Виговській це не вдалося, вона не змогла жити без свого коханого. Горе зламало сильну жіночу особистість, останньою художньою деталлю, яка засвідчує неминучий трагічний кінець, є змалювання похиленої голови замість коліс величної й гордої княжої постави: “Одна Виговська не спала. Сон втік од її очей... Вона сиділа коло сонного Остапка, і важкі, сумні думи *низько похилили її голову*” [7, с. 327].

Востаннє Олена проявила мужність і незламність духу в бажанні повернути тіло гетьмана: “Виговській вдалося таки випросити в поляків тіло свого чоловіка і вона поховала його в скиті коло Гніздичевської Руди в склепі Хрестовоздвиженської церкви. Недовго після тієї страшної події жила Виговська. Почуваючи близьку смерть, багато скарбів та маєтностей свого мужа і усі свої маєтності в Могилівщині, вона записала на церкві та монастирі” [7, с. 328]. За даними О. Апанович, Олена Виговська померла через три місяці після вбивства І. Виговського, заповівши поховати її поруч із чоловіком [13]. І навіть у цій останній волі стільки любові до коханого, яка виявилась невідкладною навіть смерті. Є версія, що на момент загибелі чоловіка, Олена Виговська була вагітна, дехто каже, що вона померла при пологах, народивши сина Євстахія [18], а хтось стверджує, що вона так і не встигла народити другу дитину [19]. Ці чутки додають ще більшої трагічності історії двох закоханих, долі сильної жіночої особистості.

У характері героїні роману І. Нечуй-Левицький намагається поєднати діаметрально протилежні риси: ніжність і силу, мрійливість і стійкість духу, закоханість і корисливість, щирість і гордість, чуйність і честолюбство, створюючи цілком реалістичний непересічний жіночий образ. Амбівалентність образу Олени Стеткевич є досягненням автора в напрямі переосмислення усталених у патріархальному суспільстві стереотипів трактування жінки як матері, хранительки домашнього вогнища з набором потрібних для цього характерологічних рис без урахування її особистісних потреб. Домінантною у творі І. Нечуя-Левицького є проблема співіснування чоловіка й жінки в межах патріархальної культури, де остання посідає другорядну роль. Однак детальний аналіз принципів характеротворення героїні засвідчив її вплив на постать чоловіка, наявність рис, як-от: розум, сміливість, войовничість, незламність, далекоглядність, які традиційно зараховували до маскулінних ознак.

Отже, відхід письменника від зображення типового (для патріархальної культури) жіночого характеру, якому властива покірність і моральна залежність від чоловіка, всепрощення і прагнення відданого служіння йому, зумовлене передусім переосмисленням ним традиційних гендерних ролей, запереченням уявлень про меншовартість, другорядність жінки порівняно з чоловіком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лепкий Б. Крутіж: Історичні повісті / Б. Лепкий. – К.: Веселка, 1992. – 390 с.
2. Словарь гендерных терминов / [ред. А. Денисова]. – М.: Информациа XXI век, 2002. – 256 с.
3. Санакоєва Н. Гендерний дискурс у прозі П. Загребельного // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. ст. Філологічні науки / Наталя Дмитрівна Санакоєва. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 187-189.
4. Павличко С. Дискурс раннього модернізму в українській літературі / Соломія Павличко – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
5. Говорун Т. Гендерна психологія: Навчальний посібник / Т. Говорун, О. Кікінеджи. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
6. Мицик Ю. Іван Виговський / Юрій Мицик. – Харків: Фоліо, 2010. – 120 с.

7. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський: Роман / Іван Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1997. – 336 с.
8. Словник символів [Електронний ресурс] / [Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. та ін.]; за ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: ред. часопису “Народознавство”, 1997. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm>
9. Вибір шлюбного партнера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dvdrw.name/index.php?option=com_content&view=article&id=32:where-is-the-static-content&catid=28:current-users&Itemid=44&lang=uk&showall=1
10. Ставицька Л. Мова і стаття / Леся Ставицька // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29-34.
11. Анохіна Т. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенційного ефекту в англomовному художньому дискурсі: дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н: 10.02.04 – “теорія літератури” / Тетяна Олександрівна Анохіна. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 229 с.
12. Ролле Й. Жінки при Чигиринському дворі / Й. Ролле. – К., 1994. – 62 с.
13. Апанович О. Гетьмани України кошові отамани Запорозької Січі [Електронний ресурс] / О. Апанович. – К.: Либідь, 1993. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/apanowicz/wyhowski.ht>
14. Луговий О. Визначне жіноцтво України / Олександр Луговий. – К.: Ярославів Вал, 2007. – 267 с.
15. Родинні зв’язки та життєвий шлях гетьмана Івана Виговського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stranic.at.ua/publ/rodinni_zvjazki_ta_zhittevij_shljakh_getmana_ivana_vigovskogo/1-1-0-2
16. Іван Виговський – наступник Богдана Хмельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Biography/79681-2.html>
17. Чернігівський літопис [Електронний ресурс] / [упоряд. Ю. А. Мицик] // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 106-122. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chernlet/chern06.htm>
18. Мороз В. Церковний слід родини Виговських [Електронний ресурс] / Володимир Мороз. – Режим доступу: http://theology.in.ua/ua/relig_tourism/religious_region/39136/
19. Стрижевська І. Садиба і музей гетьмана Виговського [Електронний ресурс] / Ірина Стрижевська // Львівська пошта. – 2009. – № 106 (844). – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/content/view/5625/335/>